

УДК 82-3(477)(Гуменна)

Т. В. ШВЕЦЬ

м. Хмельницький

shtw@ukr.net

«ВИСОКИЙ» І «МАСОВИЙ» КОМПОНЕНТИ В ЛІТЕРАТУРНИХ МЕМУАРАХ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

У запропонованій статті вперше в українському літературознавстві розглянуто вивчення дефініції «масова» / «елітарна» література, а також критерії розмежування означеної категорії, проблему естетичного смаку автора мемуарів «Дар Евдотеї». Доведено, що Докія Гуменна при написанні спогадів, передовсім, переймалася уподобаннями читачів як важливим фактором оцінки її твору. У мемуарах Д. Гуменної наявні взаємопроникнення стилів (раціо і модерн – репрезентовані символістськими та імпресіоністичними малюнками-вкрапленнями), релятивізм естетичних і художньо-документальних категорій, ознаки як «масового», так і «високого» мистецтва.

Ключові слова: мемуари, стиль, «високі» і «низькі» компоненти, Гуменна, суб'єктивність.

Актуальність теми нашої студії зумовлена гострою потребою створення аналітичних праць, які б розкрили не лише біографічну цінність, особливості мови, естетичне значення щоденника, мемуарів Д. Гуменної, але й дослідили проблему атрибуції елітарних / масових компонентів, жанрово-стильової, тематичної форми спогадів письменниці. Проблема феномену спогадової літератури й визначення місця твору «Дар Евдотеї» в художній системі Д. Гуменної залишається актуальною. Мемуари письменниці і стилістично, і світоглядно виділяються на тлі мемуарних творів ХХ століття («Київські зустрічі» Є. Кротевича, «На калиновім мості» П. Панча, «Розповідь про неспокій» Ю. Смолича, «Роман пам'яті» Т. Масенка, «Думи і спогади» М. Бажана, «Третя Рота» В. Сосюри, «Моя Минківка», «Червоний Парнас» В. Минка, «Меморіал» С. Голованівського), а також творів-спогадів, що з'явилися наприкінці століття (Б. Олійника «Два роки в Кремлі», Р. Іваничука «Благослови, душе моя, Господа...», Р. Гром'яка «Вертеп», В. Дрозда «Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок», І. Жиленко «Номо feriens»). Українську літературу суттєво доповнюють і твори діаспорних мемуаристів – це «Спогади про неокласиків» Ю. Клена, «На білому коні», «На коні вороному» У. Самчука, «Розмови в дорозі до себе» І. Кошелівця, «Зустрічі і прощання» Г. Костюка. На сьогоднішній день усе ще поза увагою дослідників залишається значний ма-

сив спогадів, щоденникових записів не лише Д. Гуменної, а й П. Григоренка, М. Руденка, Г. Журби, О. Ізарського, П. Богацького, К. Лазор-Білецької, Г. Ключко-Франко, О. Гай-Головка, С. Гординського, О. Тарнавського та ін.

В українському літературознавстві художня творчість письменниці української діаспори стала предметом дослідження у працях Г. Костюка [5], Ю. Шереха (Шевельова) [13], А. Погрібного [11], М. Мушинки [9], В. Мацька [8], О. Коломієць [6], Т. Николук [10]. Проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості її прозописьма розглядали М. Васків, В. Жила, Л. Дражевська, Н. Пазуняк, Л. Онишкевич та ін. Однак існує певна потреба у створенні аналітичних праць, які б розкривали не лише біографію й особливості творчості, але й давали уявлення про багатий внутрішній світ письменниці, прочитанні через «високий» і «масовий» компоненти в літературних мемуарах виразного погляду письменниці на місце української літератури в світі. Мета пропонованої статті – виявити основні компоненти масової та елітарної літератури у спогадах Д. Гуменної «Дар Евдотеї», визначити критерії, що найбільш повно відповідають особливостям сучасної літературної ситуації в Україні.

Насамперед, зауважимо, що індивідуальна світоглядна позиція Докії Гуменної почала формувати ще під час шкільного навчання, коли дівчинка записувала майже кожного дня думки про взаємини зі світом та своє місце у ньому. І хоча багато з цих нотаток було знищено,

щоденник став для дівчини нерозлучним супутником. Уже на схилі років, 1992, в листі до подруги Ірини Дибко-Филипчак Докія Гуменна зізнається: «Тепер передрукую щоденника і тільки це одне можу робити. Поки що – на середині, а вже 1700 сторінок. Не знаю, чи це кому потрібне, а нащось передрукую і... ще не знаючи, де це складати на збереження...» [11].

За написання спогадів мисткиня взялась у 68 років, усвідомивши, що нічого суттєвого в її життєписі вже не з'явиться. Із першої сторінки мемуарист налаштовує читача на масовий компонент тексту, коли зазначає: «Моя зовнішня біографія не має нічого індивідуального, а повторює долю тих, що народилися в період передреволюції» [3, 15]. Так, коли заглиблюємося в структуру, аналіз тексту, то помічаємо й протиставні компоненти її художньої мемуаристики. «Дар Евдотії» – це твір-сповідь, написаний 1972 р. У ньому Докія – дитина природи. Дівчина любить хутір (Натанівка за Жашковом), простір, степове повітря. «Хутір стоїть самотньо, його видно здалека. Довга алея сріблястих височенних осокорів запрошує в садibu, що стоїть за гони від шляху. Ці осокори мене завжди чарували...» [3, 224]. Ім'я Євдокія, Докія з'явилося в Візантії, в перекладі з давньогрецької мови означає «подяка», добре бажання», «благовоління». Прості люди видозмінили ім'я, воно стало звучати як Явдона, Дуня, Одокія – «добра», «господарська», «турботлива», «м'яка» й «поступлива», «яка намагається уникати конфліктів». Творчим Божим даром була наділена Гуменна. Назва твору є цьому яскравим підтвердженням. Яків Качура, завважує мемуарист, «до колекції моїх імен додав ще одне: Явдошка» [3, 224].

Аналізуючи твір, зауважуємо, що письменниця відтворює в його тексті масові та елітарні компоненти. Вона майстерно, емоційно, естетично виважено відтворює картини природи, екзотики, історичні реалії – це «висока» література. Наприклад, авторка цікаво переповідає легенду про історію Жашкова: сюди нібито якийсь чоловік приліз рачки й перший тут оселився. Спочатку звалося це селище Рачків, аж потім – Жашків. Під Жашковом за Хмельниччини була велика битва: «Там така була битва, що аж поле дрижало, тому й зветься Дрижиполем».

Мемуарист у кожній деталі виявляє свій талант: дівчата вертаються з буряків надвечір – і це ціла опера. Вони йдуть і співають «Чорноморець, матінко, чорноморець», «Служила Настя в пана». У родині Гуменних часто говорили про лікаря й етнографа Порфирія Демущького: статечного пана зі звислими шевченківськими вусами, який безкоштовно лікував селян; на Черкащині збирав і записував народні пісні, із співочих дівчат та парубків створив сільський хор.

Коли ж у тексті відчувається авторська присутність, коли беруть гору емоції, переважають симпатії чи антипатії до того чи іншого персонажа, коли безпосередньо превалює суб'єктивізм, то такий текст демонструє «низ». Дослідник А. Зверев масову літературу характеризує особливою жанровою системою, де позиція автора обов'язково «визначається принципом відповідності очікуванням аудиторії, а не спробами самостійного й незалежного осягнення світу» [5, 33].

Реципієнт очікує від спогадів письменника цікавих, свіжих фактів, нестандартних подій, свідками яких був той. Однак спостерігаємо: ім'я письменниці відповідало її характеру, тому що, як зізнається Гуменна, «читати свої поезії в прозі соромилась [3, 225], боялась критиків. Особливо допікав Б. Коваленко, якого вона ж привела до «Плугу» і який згодом настільки посмілішав, що дошкульні критичні виступи «обертав на 160 градусів від національної віри до марксистської» [3, 226]. Гуменна не могла моделювати твори класово-політичні, до чого її схилили Б. Коваленко, С. Щупак. Б. Коваленко, «метр» літературної критики, в оцінці мемуариста отримує негативну характеристику, в його образі модельовано авторитарний тип особистості: «Він виступав, де тільки можна було, куди пускали, з якою тільки не є найкрайнішою пролетарською грім-лайкою». Саме образна прикладка «грім-лайка» найточніше характеризує письменника, який дотримувався крайніх лівих поглядів, схилив колег до марксистської ідеології. Для Д. Гуменної такі словесні «реверанси» нагадували провокацію, принижували її як творчу особистість. Письменниця прагнула до розкутої думки, свободи мислення, вибору тематики, що близька її серцю. Писати на замовлення не могла і не хотіла.

Авторка називає Б. Коваленка «лантухом бараболі в одежі» [3, 236].

Звернімось до думки англійського дослідника Г. Блума, який резюмує, що елітарною можна назвати літературу, характеризувану, насамперед, оригінальністю, дивністю, незвичністю й новизною [1]. Такі ознаки в аналізованому тексті знаходимо, наприклад, тоді, коли письменниця з пієтетом згадує зустрічі, літературні розмови з С. Божком, С. Пилипенком, Ю. Будяком (Покосом). О. Смотрич згадував, як до редакції газети «Українські вісті» завітав Юрій Будяк, «на смерть переляканий»: повернувшись 1940 р. з Воркути, залишивши позаду важкі умови табірної життя, той помер у Києві вже 1942 р. Тому прикметник «переляканий» можна сміливо замінити синонімом «хворобливий». Відтак, письменниця ніби опонує О. Смотричу, ніжно по-жіночому залишає в історії української літератури світлий образ незаконно репресованого «плучанина» Ю. Будяка. З роками пронесла Гуменна також прихильність до інтелектуала Ю. Меженка: «Упритул до Зерова стояв Юрій Меженко, тонкий рафінований інтелігент у золотому пенсне. Він на всіх диспутах посідав ясну й виразну позицію: як нема форми – нема чого говорити про літературне явище» [3, 250]. Про В. Сосюру знаходимо її оригінальну думку: він не читає вірші, а наївно співає. Серед критиків української діаспори усталилася думка про М. Хвильового як про найталановитішого прозаїка, і в унісон їм Гуменна гіперболічно змальовує атмосферу виступу Хвильового: у залі стояла «мертва тиша, ані дихне ніхто» [3, 217]. Його ораторське мистецтво магічно впливало на слухачів, і саме після такої «магії» Гуменна вирішила записатись до літературної організації «Плуг».

У мемуарах письменниці масові компоненти, реєстри запам'ятовування зринають знову і знову. Її симпатії явно не на боці В. Маяковського, Н. Забіли, А. Шмигельського. Гуменна пригадує представника російської масової літератури доби соцреалізму, пропагандиста «лівих» ідей В. Маяковського, коли той завітав у редакцію газети «Пролетарська правда»: прочитав декілька віршів-агіток, користувався «заготовками» – питань, відповідей, що вразило письменницю й дало привід

для лапідарної характеристики: «Стиль самозалюбування». Відповідав саркастично-дотепно, глузливо, хвалькувато, тоді ж сказав, що «творчість – це ремесло, а не натхнення. І що стару естетику вже треба здати до брухту» [3, 252–253]. Д. Гуменна, очевидно, негативно ставилася до комуністів, відчуваючи, що їх ідеї – це фікція, міф. Тому іронізує, кажучи, що Наталю Забілу «витягли за вуха в літературу коханці», а далі наводить цитату вірша поетеси: «Любий мій! Я перш за все самця...» [3, 253]. Образ Антона Шмигельського також змальовано не в кращих тонах, без особливої симпатії: «...поношений з безформеним носом, очі ховаються десь в глибині зморшок, як сміється...» [3, 254].

Письменниця майстерно володіла художнім словом, зразками «високої» літератури, яка, за визначенням Т. Гундорової, повинна мати ознаки унікальності й невідтворюваності, оскільки художній текст, що не відповідає означеним критеріям, може перетворитися на зразок кітчю [4]. Щоденникові записи, спогади Д. Гуменної – яскравий приклад прояву авторської свідомості. У художній формі в них презентовано суб'єктивну картину історичних подій ХХ століття.

Проаналізувавши спогади Д. Гуменної «Дар Евдотеї», ми з'ясували, що в індивідуальному стилі письменниці прочитуються як «високий», так і «масовий» компоненти. Талановитий майстр портретописання, Д. Гуменна, в першу чергу, прагнула якомога ємкіше, прозоріше, чіткіше і зрозуміліше розкрити суспільне значення літератора. Останнє вбачало в тому, аби зобразити, описати, переповісти реальні картини буття, змалювати свою епоху, добрих і лихих людей, котрі зустрічалися на її шляху, подати правду про пережите, будити сумління інших. Аксиомою для Д. Гуменної є істина: правда завжди була і залишалась першою заповіддю. Слово правди, людської честі й гідності, етично-моральні принципи вона намагалася передати у спогадах, листах, залишила в художній спадщині.

«Високі» і «низькі» компоненти тексту проявляються крізь сприйняття естетичних цінностей, естетичної структури мемуарної прози письменниці. На нашу думку, Д. Гуменній удалося збагатити внутрішній світ читача

через фабульно-сюжетну структуру твору, композиційні зіставлення, «переливи» мовних бінарних опозицій у зображенні реальних персонажів, змалюванні психологічного світу людей періоду тоталітарного суспільства, «уживлення» у структуру тексту поліголосся, психологічної переконливості, іноді – гостроти сюжету, багатства мовних форм.

Отже, щоденникові записи, літературні спогади письменниці в контексті дослідження «масова» / «елітарна» література цією публікацією не завершують етап порушеної проблематики, а лише формують перспективу для подальших студій.

Список використаних джерел

1. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / Г. Блум ; пер. з англ. — К. : Факт, 2007. — 720 с.
2. Галич О. У вимірах non-fiction: Щоденники українських письменників ХХ століття / Олександр Галич. — Луганськ : Знання, 2008. — 198 с.
3. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Испит пам'яті. Кн. 1 : Київські кручі ; Кн. 2 : Жар і крига / Докія Гуменна ; передм. В. І. Пепа. — К. : Дніпро, 2004. — 517 с.
4. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Тамара Гундорова. — К. : Факт, 2008. — 284 с.

5. Зверев А. Что такое «массовая литература»? / А. Зверев // Лики массовой литературы США. — М. : Наука, 1991. — С. 33—34.
6. Коломієць О. В. Проза Докії Гуменної : (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Коломієць Олена Вікторівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Ін-т філології. — К., 2006. — 176 с.
7. Костюк Г. Записники Володимира Винниченка / Григорій Костюк // Винниченко Володимир. Щоденник. — Едмонтон ; Нью-Йорк, 1980. — Т. 1. — С. 11—28.
8. Мацько В. Українська еміграційна проза ХХ століття : моногр. / В. П. Мацько. — Хмельницький : Дереп, 2009. — 388 с.
9. Мушинка М. «Докія Гуменна і її «Діти...» // Слово і час. — 1993. — № 1. — С. 26—35.
10. Николук Т. В. Інтелектуальний інтертекст прози Докії Гуменної : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Тамара Володимирівна Николук. — К., 2009. — 19 с.
11. Погрібний А. Повернення Докії Гуменної // Українське слово. — К. : Рось, 1994. — Кн. 2. — С. 444—451.
12. Смотрич О. Спогади кореспондента / Олександр Смотрич // Філологічний дискурс : зб. наук. пр. / гол. ред. В. П. Мацько. — Хмельницький : ХГПА, 2015. — С. 46—48.
13. Шерех Ю. Скарби, якими володіємо / Юрій Шерех // Сучасність. — 1993. — № 6. — С. 147—158.

T. SHVETS

Khmelnyskyi

«HIGH» AND «MASS» COMPONENTS IN LITERARY MEMOIRS OF DOKIYA HUMENNA

In the proposed article for the first time in Ukrainian literary study the examination of the definition mass / elite literature has been studied, as well as the criteria for delimitation of the abovementioned category, the problem of aesthetic taste of the author of the memoirs «Evdoteya's Gift». It is proved that Dokiya Humenna, when writing her memoirs, first of all took care of reading likes as an important factor in the evaluation of her work. In her memoirs D. Humenna presented interpenetration of styles (rational and modern – represented by symbolic and impressionistic drawings) relativism of aesthetic and artistic-documentary categories, the signs of both «mass» and «high» art can be read.

Key words: memoirs, style, «high» and «low» components, Humenna, subjectivity.

T. В. ШВЕЦ

г. Хмельницький

«ВЫСОКИЕ» И «МАССОВЫЕ» КОМПОНЕНТЫ В ЛИТЕРАТУРНЫХ МЕМУАРАХ ЕВДОКИИ ГУМЕННОЙ

В предлагаемой статье впервые в украинском литературоведении рассмотрено изучение дефиниции «массовая» / «элитарная» литература, а также критерии разграничения указанных категорий, проблему эстетического вкуса автора мемуаров «Дар Евдотеи». Доказано, что Евдокия Гуменная при написании воспоминаний, прежде всего, ориентировалась на предпочтения читателей как на важный фактор оценки ее произведения. В мемуарах Д. Гуменной четко просматривается взаимопроникновение стилей (рацио и модерн – представленные символистскими и импрессионистическими рисунками-вкраплениями), релятивизм эстетических и художественно-документальных категорий, признаки как «массового», так и «высокого» искусства.

Ключевые слова: мемуары, стиль, «высокие» и «низкие» компоненты, Гуменная, субъективность.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2015